

Explanation and Realization of Religious Spirituality in the Light of Authentic Islamic Sources

Asadollah Asadi-Garmaroudi

Department of Islamic Education, Farhangian University, Campus Shahid Chamran, Tehran, Iran.

*Correspondence should be addressed to Dr. Asadollah Asadi-Garmaroudi: **Email:** a.a.garmaroudi@cfu.ac.ir

Article Info

Received: Jan 4, 2025

Received in revised form:

May 14, 2025

Accepted: Jul 20, 2025

Available Online: Sep 23, 2025

Keywords:

Crisis

Spiritual health

Theory

 <https://doi.org/10.22037/jrrh.v11i3.47204>

Contemporary humans, despite benefiting from the beauties and attractions of worldly life, find themselves in an unstable and troubled state, seeking a fundamental meaning and purpose for their existence and life. Therefore, the inclination toward spirituality in its diverse forms is considered a response to this inner quest. Indeed, the human dimension of meaning possesses an inherent capacity to guide all aspects of life (1). Therefore, spirituality, as a value system, guarantees meaning and purpose in human life and plays a central role in directing individual and social actions.

Besides the lexical meanings of the term "spirituality" -such as true, genuine, essential, intrinsic, absolute, inner, and spiritual, as opposed to material, formal, and superficial concepts (2)- in the realm of terminology, more than 70 different definitions have been proposed for this concept so far (3). However, most Western thinkers regard spirituality as an inner human experience and effort to connect with the transcendent (4-6). Hinnells defines spirituality as an attempt to cultivate sensitivity toward oneself, others, other creatures, and God, or a search for what makes humanization and the attainment of human perfection possible (7). Fowler's perspective views spirituality as an activity aimed at creating and discovering meaning, knowledge, valuation, and connection with what ultimately finds meaning within the framework of surrender and faith (8). According to de Caussade, holiness manifests in absolute submission to the divine will; thus, humans can achieve this surrender actively or passively—through obedience to divine and ecclesiastical laws or by faithfully accepting divine providence (9).

On the other hand, Islamic scholars do not make a distinction between religiosity and spirituality, considering spirituality to be the fundamental dimension and shared essence of divine religions (10, 11). In other words, at first glance, the concept of spirituality appears intertwined with a broad spectrum of religious and secular ideas. However, a deeper understanding that the inner meaning of spirituality cannot be fully and independently grasped apart from religion requires more profound epistemological reflection.

In this regard, Ayatollah Khamenei defines spirituality as pertaining to "faith in the unseen," "inner purity through connection with the unseen realm," and "submission and servitude to it" (12). (Martyr) Morteza Motahhari regards faith as a spiritual phenomenon that manifests in the form of a particular insight, knowledge, and inclination—which has been repeatedly emphasized in religious teachings (13). The distinction of religious faith from other forms of faith lies in its possession of value-centered principles and manifestations of power embedded in the religious

belief system, upon which the believer structures their life (8). From this perspective, faith is not merely a path for inner journeying but also a means of giving meaning, coherence, and direction to life. Fanaei Eshkevari argues that this type of spirituality gives meaning to life in light of the divine will (14). Additionally, Allamah Tabatabaei considers spiritual life as pertaining to actions in which witnessing the Truth (God) and drawing near to Him are the ultimate objectives (15).

Thus, as McGee emphasizes, any definition of spirituality presented independently of religion will be weak and reductive (16). Spirituality is the product of devotional and pious concerns that manifest in emotional, psychological, intellectual, heartfelt, and innate dimensions. Therefore, attaining the truth of spirituality necessitates referring to authentic religious sources, including the Book (the Quran), Tradition (Sunnah), and reason.

The Book (Quran): Numerous Quranic teachings show that factors such as the influence of time and place, virtuous speech like supplication and kind words, and righteous deeds such as justice, benevolence, self-sacrifice, charity, piety, good character, kindness, compassion, trustworthiness, honesty -and even the implementation of retribution (qisas)- when performed with the intention of drawing closer to God, are among the effective elements in realizing religious spirituality. For instance, in Surah Āl-ʿImrān, verse 92, Allah states:

"You will never attain righteousness until you spend from what you love. And whatever you spend, indeed Allah is All-Knowing of it" (17).

On the other hand, refraining from improper speech and behavior -such as slander, mockery, backbiting, and malicious gossip, which are among the Quranic prohibitions- is presented in verses like verse 11 and 12 of Surah al-Ḥujūrāt as obstacles to attaining spirituality and divine proximity.

Tradition (Sunnah): The term *Sunnah* lexically means "way", "method", or "practice" (18), while in Islamic terminology, it refers to the sayings, actions, and approvals of the Infallibles (A.S.) (19). Surah al-Aḥzāb (33:21) describes the exemplary status of the Prophet (S) as the manifestation of divine tradition:

"There has certainly been for you in the Messenger of Allah an excellent pattern—for anyone whose hope is in Allah and the Last Day and who remembers Allah often" (17).

In the Shia intellectual framework, *Sunnah*

holds an exceptional and complementary position alongside the Quran. This is emphasized in the widely transmitted (mutawātir) Ḥadīth al-Thaqalayn, where the Prophet (S) stressed the inseparability of the Quran and his Household (Ahl al-Bayt):

"I am leaving among you two weighty things: the first is the Book of Allah... and my Household. I remind you of Allah concerning my Household" (20).

On this basis, the *Sunnah* of the Infallibles (A.S.) provides a unique framework for defining and explaining the spiritual dimensions of a faithful life. For example: The Prophet (S) and the Imams (A.S.) said: "The sleep of a fasting person is worship" (21). Imam Zayn al-ʿĀbidīn (A.S.) narrates from the Prophet (S): "A believer's affectionate gaze at the face of his believing brother, out of love for him, is an act of worship" (22). In this way, even simple daily actions acquire profound meaning and spiritual value when performed with divine intention and in accordance with the *Sunnah* of the Infallibles (A.S.).

Reason (ʿAql): In the book of 'Aql va Jahl' (*Reason and Ignorance*) from *Uṣūl al-Kāfi*, a collection of foundational narrations is dedicated to the role of reason (ʿaql) in attaining knowledge, spirituality, and proximity to God. These narrations describe intellect as a cognitive faculty that discerns, motivates toward good and reform, and restrains from evil and corruption. For example, in the third narration of this chapter, reason is described as the means of worshipping God and attaining Paradise. The fourth narration enumerates 75 characteristics and effects for the "army of reason" (23). In the first narration, Imam Muḥammad al-Bāqir (A.S.) recounts: "When Allah created the reason, He questioned it and commanded: 'Come forward!' It came forward. Then He said: 'Turn back!' It turned back. Then Allah declared: 'By My Might and Majesty, I have not created a creature more beloved to Me than you. I will only grant you to those whom I love'" (23). Furthermore, a narration from Imam al-Ṣādiq (A.S.) highlights the importance of rational thinking in attaining divine proximity and authentic Islamic spirituality. Imam al-Ṣādiq (A.S.) narrated: After the revelation of the verse: "And whoever fears Allah, He will make a way out for them and provide for them from where they do not expect" (Quran 65:2-3), some companions of the Prophet (S) abandoned their work, locked their doors, and devoted themselves solely to worship, claiming, "Our sustenance is

guaranteed". When the Prophet (S) learned of this, he summoned them and asked, "What led you to do this?" They replied, "O Messenger of Allah! God has guaranteed our provision, so we have turned to worship." The Prophet (S) responded: "Whoever does this, their supplication will not be answered. Rise and seek your livelihood!" (23). This narration clearly emphasizes the balance between rationality, piety, worship, and social responsibility in religious spirituality, where reason plays a central role as the instrument of understanding and discernment.

In fact, a spiritual life requires elevating one's understanding in relation to theology, ontology, anthropology, and axiology—knowledge acquired through human rational tools to comprehend the teachings of divine revelations. Since religious teachings (whether in beliefs, ethics, worship, or jurisprudence) possess a rational dimension, the effort to logically justify religious convictions and correct irrational or superficial interpretations is essential for attaining authentic spirituality. In this regard, reasoning about temporal and spatial appropriateness, or reflecting on virtuous speech and conduct, strengthens the rational foundations and fortifies inner certainty on the spiritual path.

As mentioned, religion is a coherent system of doctrines, principles, and divine commandments that guides, gives meaning, and shapes identity for both worldly and hereafter life. Spirituality, on the

other hand, arises from devotional and pious concerns. Thus, any explanation of spirituality that divorces it from religion is incomplete and reductive. True religious spirituality emphasizes the indivisible bond between righteous intention (ḥusn al-fā'ili) and righteous action (ḥusn al-fi'lī), and organizes all aspects of human life -individual and social- through the relationship between intention and action by relying on the essence of "proximity to Allah" (qurb ilā Allāh), and Imamate and Wilāyah (divine leadership). This form of spirituality, within the framework of Sharī'ah (divine law), not only regulates the human-God relationship but also governs interactions with others and the entire creation.

In fact, by integrating revelatory and human dimensions and drawing upon the three primary sources -Quran, Sunnah, and Reason- religious spirituality builds a firm bridge between a pure worldly life (ḥayāt al-tayyibah) and eternal felicity in the hereafter. When a believer, through diverse intellectual approaches (mysticism, theology, philosophy, jurisprudence), strives to align their thoughts, speech, and actions with divine law in both personal and social spheres, they truly enter the realm of religious spirituality. This holistic approach influences all material and spiritual behaviors, preparing the ground for the realization of a pure life (ḥayāt al-ṭayyibah) in this world and the hereafter.

Please cite this article as: Asadi-Garmaroudi A. Explanation and Realization of Religious Spirituality in the Light of Authentic Islamic Sources. Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat. 2025;11(3):1-10. <https://doi.org/10.22037/jrrh.v11i3.47204>

بيان وتحقيق للروحانية الدينية في ضوء المصادر الإسلامية الموثوقة

أسد الله الأسدي الكرمارودي ^{id}

قسم المعارف الإسلامية، مجمع الشهيد ثمران الجامعي، جامعة التريية، طهران، إيران.

المراسلات الموجهة إلى الدكتور أسد الله الأسدي الكرمارودي؛ البريد الإلكتروني: a.a.garmaroudi@cfu.ac.ir

معلومات المادة

الوصول: ٣ رجب ١٤٤٦

وصول النص النهائي: ١٦ ذى القعدة ١٤٤٦

القبول: ٢٤ محرم ١٤٤٧

النشر الإلكتروني: ٣٠ ربيع الأول ١٤٤٧

الكلمات الرئيسية:

الأزمة

الصحة الروحية

النظرية

رغم تمتع الإنسان المعاصر بجماليات الحياة ومغرياتها الدنيوية، فإنه يجد نفسه في حالة من الاضطراب والأزمة، ويبحث عن معنى وهدف جوهري لوجوده وحياته. لذلك، يُعتبر الإهتمام بالروحانية بأشكالها المختلفة والمتنوعة ردًا على هذا البحث الداخلي عن المعنى. في الحقيقة، إن مجال البحث عن المعنى لدى الإنسان يمتلك قدرة فطرية على توجيه جميع جوانب حياته (١). لذلك، تُعدّ الروحانية كنظامٍ قيميّ يوفّر المعنى والغاية للحياة البشرية، وتلعب دورًا أساسيًا في توجيه السلوك الفردي والاجتماعي.

بغض النظر عن المعاني اللغوية لكلمة «الروحانية» - كالحقيقي، الصادق، الأساسي، الذاتي، المطلق، الباطني والروحي، التي تواجه مفاهيم مثل المادي، الظاهري والشكلي (٢) - فقد قدّمت حتى الآن أكثر من ٧٠ تعريفًا مختلفًا لهذا المفهوم في مجال الاصطلاح (٣). ومع ذلك، فإنّ معظم المفكرين الغربيين يعتبرون الروحانية تجربةً وجهدًا داخليًا للإنسان بهدف التواصل مع أمر رفيع (٤-٦). يُعرّف هينلز^١ الروحانية بأنّها سعيٌ لتنمية الحساسية تجاه الذات والآخرين، وسائر المخلوقات والله، أو أنّها بحثٌ عن تحقيق الكمال الإنساني (٧). وفقًا لوجهة نظر فاو^٢، تُعدّ الروحانية نشاطًا يهدف إلى خلق المعنى واكتشافه، وإلى الفهم والتقييم والتواصل مع ما يكتسب في النهاية معنىً ضمن إطار الالتزام والإيمان (٨). يرى دوكاساد^٣ أنّ القداسة تتجلى في الاستسلام المطلق لإرادة الله؛ وعلى هذا الأساس، يستطيع الإنسان أن يُحقّق هذا الإخلاص إمّا بشكلٍ فاعلٍ أو منفعل، وذلك من خلال طاعة القوانين الإلهية والكنسية واتباعها، أو عبر القبول الأمين للمشيئة الإلهية (٩).

من جهةٍ أخرى، لا يُفرّق المفكرون المسلمون بين التدين والروحانية، بل يرون في الروحانية بُعدًا أساسيًا وجوهريًا مشتركًا بين الأديان السماوية (١١، ١٠). بعبارةٍ أخرى، يبدو مفهوم الروحانية في النظرة الأولى متشابهًا مع طيف واسع من المفاهيم الدينية والدنيوية. ومع ذلك، فإنّ الفهم العميق لهذه الحقيقة، وهي أنّ المعنى الباطني للروحانية لا يمكن إدراكه إدراكًا كاملًا ومستقلًا عن الدين، يقتضي تأملًا معرفيًا أعمق. وفي هذا السياق، يرى آية الله الخامنّي أن الروحانية تتعلق بـ «الإيمان بالغيب»، و«طهارة الباطن في ضوء الاتصال بالعالم الغيبي»، و«الاستسلام والعبودية تجاهه» (١٢). يعتبر الشهيد مطهري الإيمان ظاهرة روحية تتجسّد في

1) Hinnells

2) Fowler

3) de Caussade

عليه وآله) كنموذج يُقتدى به ومظهرٍ للسنة الإلهية، حيث يقول الله تعالى: «فَدَكَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَ ذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا» أي: إن في رسول الله مثلاً طيباً يُحتذى به لمن كان يرجو لقاء الله واليوم الآخر ويذكر الله كثيراً (١٧). في المنظومة الفكرية للشريعة، تحتل السنة مكانة متميزة ومكملة للقرآن الكريم؛ كما ورد في الحديث المتواتر «حديث الثقلين»، حيث أكد النبي الأكرم (صلى الله عليه وآله) على عدم انفصال القرآن عن أهل البيت (عليهم السلام)، إذ قال: «وَأَنَا تَارِكٌ فِيكُمْ التَّغْلِيْنَ: أَوْلَهُمَا كِتَابُ اللَّهِ... وَأَهْلُ بَيْتِي، أَذْكَرُكُمْ اللَّهُ فِي أَهْلِ بَيْتِي» (٢٠). وعلى هذا الأساس، فإن سنة المعصومين (عليهم السلام) تُعد مصدرًا فريدًا في بيان أبعاد الحياة الإيمانية الروحية؛ ومثال ذلك ما ورد في كلام النبي الأكرم (صلى الله عليه وآله) والأئمة المعصومين: «نوم الصائم عبادة» (٢١). كما نقل الإمام زين العابدين (عليه السلام) عن رسول الله (صلى الله عليه وآله): «نَظَرُ الْمُؤْمِنِ فِي وَجْهِ أَخِيهِ الْمُؤْمِنِ لِلْمُؤَدَّةِ وَالْمَحَبَّةِ لَهُ عِبَادَةٌ»؛ أي إن النظرة المعظمة بالحبّة والموادّة من المؤمن لأخيه المؤمن تُعدّ عبادةً في ميزان الله (٢٢). وهكذا، فإنّ الأفعال اليومية البسيطة تكتسب معنياً وقيمةً روحيةً عندما تُؤدّى بنية إلهية، وبالاستناد إلى سنة المعصومين (عليهم السلام).

العقل: في كتاب «العقل والجهل» من أصول الكافي، حُصّصت مجموعة من الروايات الأساسية لمكانة العقل للحصول على المعرفة والروحانية والقرب من الله تعالى. وتم تعريف العقل في هذه الروايات بأنه قوة إدراكية، مميّزة، دافعة إلى الخير والصلاح، ومانعة من الشر والفساد. فعلى سبيل المثال، في الرواية الثالثة من هذا الباب، يُعدّ العقل وسيلةً لعبادة الله ونيل الجنة، وفي الرواية الرابعة، ذُكرت خمس وسبعون خصيصة وأثرًا لجنود العقل (٢٣). في الرواية الأولى من هذا الباب، يتقل الإمام محمد الباقر (عليه السلام): «لما خلق الله العقل، استنطقه ثم قال له: أقبّل، فأقبّل. ثم قال له: أدبر، فأدبر. فقال: وعزّي وجلالي، ما خلقت خلقاً هو أحبّ إليّ منك، ولا أكملتلك إلا فيمن أحببت» (٢٣). وفي هذا السياق، يُنقل عن الإمام الصادق (عليه السلام) أنّه بيّن أهمية العقلانية في التقرب إلى الله ونيل الروحانية الأصيلة في الإسلام، فقال: بعد نزول قوله تعالى: «وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا* وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ» (١٧). ترك بعض أصحاب رسول الله (صلى الله عليه وآله) العمل، وأغلقت الأبواب وانسغلوا بالعبادة، وقالوا: «رزقنا مضمون». فلما بلغ ذلك النبي (صلى الله عليه وآله)، دعاهم وسألهم: «ما الذي حملكم على

شكل رؤية ومعرفة واتجاه خاص. وهو أمرٌ تمّ التأكيد عليه مرارًا في التعاليم الدينية (١٣). يتميز الإيمان الديني عن غيره من أشكال الإيمان كونه يشتمل على مراكز قيمة ومظاهر قوة موجودة في المنظومة العقائدية الدينية، والتي يبني المؤمن حياته عليها وينظّمها بناءً عليها (٨). من هذا المنظور، فالإيمان ليس مجردًا سلوكًا باطنيًا، بل أداة لإضفاء المعنى، وتنظيم، وتوجيه الحياة. يعتقد فنائي أشكوري أنّ هذا النوع من الروحانيّة يمنح الحياة معنىً في ضوء إرادة الله (١٤). كما يرى العلامة الطباطبائي أنّ الحياة الروحية تتعلق بأداء الأعمال التي يكون فيها مشاهدة الحق والتقرب إلى الله تعالى هو الهدف الأسمى (١٥).

لذلك، كما يؤكّد مكغي^١، فإنّ أي تعريف للروحانيّة يُقدّم بشكل مستقلّ عن الدين سيكون تعريفًا ضعيفًا ومختزلًا (١٦). الروحانيّة هي ثمرة المهوم العبادية والتقوائية التي تظهر في الجوانب العاطفية، والنفسية، والعقلية، والقلبية، والفطرية. ومن ثمّ، فإنّ الوصول إلى حقيقة الروحانيّة يتطلب الرجوع إلى المصادر الدينية الموثوقة، وهي: الكتاب، والسنة، والعقل.

الكتاب (القرآن): تُظهر العديد من التعاليم القرآنيّة أنّ مقومات مثل تأثير الزمان والمكان، والكلام الطيب كالدعاء وحسن الخطاب، والأعمال الصالحة كالعدل، والإحسان، والإيتار، والإنفاق، والتقوى، وحُسن الخلق، والرأفة، والرحمة، والأمانة، والصدق، وحتى تنفيذ القصص، إذا كانت بنية التقرب إلى الله، تُعدّ من العوامل المؤثرة في تحقيق الروحانيّة الدينية.

فعلى سبيل المثال، يقول الله تعالى في الآية ٩٢ من سورة آل عمران: «لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ»؛ أي لا يمكن للإنسان أن يبلغ الخير الحقيقي إلا إذا قدّم ممّا يحبّه بإخلاص في سبيل الله، فالله عليمٌ بكلّ ما يُنفقه (١٧). من جهةٍ أخرى، فإنّ اجتناب الأقوال والأفعال المدمومة، كتشويه السمعة، والسخرية، والغيبة، والذمّ. وهي من المنهيات الواردة في القرآن الكريم. قد اعتُبرت في آياتٍ مثل الآيتين ١١ و ١٢ من سورة الحجرات من المعوقات في طريق نيل الروحانيّة والقرب من الله تعالى.

السنة: كلمة السنة في اللغة تعني السيرة والطريقة والمنهج (١٨) ويُطلق هذا المصطلح في العلوم الإسلامية على مجموع الأقوال والأفعال والتقارير الصادرة عن المعصومين (عليهم السلام) (١٩). في الآية ٢١ من سورة الأحزاب، يُوصف مقام النبي محمد (صلى الله

^١ McGee

هذا الفعل؟» فأجابوا: «يا رسول الله! إنَّ الله قد ضمنَ لنا الرزقَ، فاشتغلنا بالعبادة». فقال النبي (صلى الله عليه وآله): «ألا فاعلموا أنَّ من يفعل ذلك لا يُستجابُ دعاؤه؛ قوموا واطلبوا المعاشَ بالسعي والعمل» (٢٣). تُبرز هذه الرواية بوضوح التوازنَ بين العقلانية، التقوى، العبادة، والمسؤولية الاجتماعية في الروحانية الدينية؛ وهو توازنٌ يُوَدِّي فيه العقل دوراً محورياً كأداةٍ للفهم والتمييز.

في حقيقة الأمر، إنَّ الحياة الروحية، تفتضي الارتقاء بمستوى الإدراك والوعي في مجالات التوحيد، الوجود، والإنسان، والقيم؛ وهي وعيٌ يُكتسب من خلال توظيف أدوات الإنسان المعرفية لفهم المعارف الوحيانية.

وعلى هذا الأساس، لما كانت التعاليم الدينية (سواء في مجال العقيدة والإيمان، أو في دائرة الأخلاق والعبادة والأحكام) تتسم ببعدي عقلي، فإنَّ السعي إلى شرح المعتقدات الدينية بأسلوب منطقي ومقنع، وكذلك تصحيح وإعادة بناء التصورات الخاطئة أو غير العقلانية والسطحية حول هذه التعاليم، يُعدَّ عنصراً جوهرياً في الوصول إلى روحانية أصيلة. وفي هذا السياق، فإنَّ التعقل فيما يتعلَّق بالظروف الزمانية والمكانية، والتأمل في القول والفعل اللائق، يُسهمان في تعزيز الأسس العقلية، وترسيخ الاطمئنان القلبي لدى الفرد في مسيرته الروحية.

كما دُكر سابقاً، فإنَّ الدين يُعدُّ منظومة متكاملة من التعاليم، والموازن، والتوجيهات، والمعايير التي تتولَّى مهمة الهداية، وإضفاء

المعنى، وصياغة الهوية لحياة الإنسان في الدنيا والآخرة. ومن جهةٍ أخرى، فإنَّ الروحانية نابعةٌ أيضاً من انشغالات الإنسان التعبديّة والتقوئية، ولذلك فإنَّ أيّ تفسير لها باعترالٍ عن الدين سيكون ناقصاً ومختزلاً. وعلى هذا الأساس، تؤكد الروحانيةُ الدينيةُ على الارتباط الوثيق بين حُسن الفاعل وحُسن الفعل، وتستند إلى جوهر «القرب إلى الله» والتمسك بالإمامة والولاية، فتسعى إلى تنظيم جميع جوانب حياة الإنسان، سواء الفردية أو الاجتماعية في ضوء العلاقة بين النية والعمل. هذا النوع من الروحانية، في إطار الشريعة، لا يقتصر على تنظيم علاقة الإنسان بالله تعالى، بل يهتم أيضاً بعلاقته مع الآخرين، ومع عالم الخلق بأسره.

في الواقع، تُنشئ الروحانية الدينية، من خلال المزج بين الجوانب الوحيانية والبشرية، وبالاعتماد على المصادر الثلاثة الأساسية: الكتاب، السنّة والعقل، جسراً راسخاً يربط بين الحياة الطيبة في الدنيا والسعادة الأخروية.

إذا سعى الإنسان المؤمن، انطلاقاً من المناهل المعرفية المتنوعة كالعرفان، الكلام، الفلسفة والفقه، إلى أن يُنظّم فكره وقوله وفعله في حياته الفردية والاجتماعية وفقاً للشريعة وأحكام الله تعالى، فإنه يكون في الحقيقة ضمن دائرة الروحانية الدينية. إنَّ هذا النهج، بطبيعته الشاملة، يُؤثّر في جميع تصرّفات الفرد، المادية منها والروحية، ويُمهّد السبيل لتحقيق الحياة الطيبة في بُعدي الدنيا والآخرة.

يتم استناد المقالة على الترتيب التالي:

Asadi-Garmaroudi A. Explanation and Realization of Religious Spirituality in the Light of Authentic Islamic Sources. Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat. 2025;11(3):1-10. <https://doi.org/10.22037/jrrh.v11i3.47204>

تبیین و تحقق معنویت دینی در پرتو منابع معتبر اسلامی

اسدالله اسدی گرمارودی

گروه معارف اسلامی، پردیس شهید چمران، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران.

*مکاتبات خطاب به دکتر اسدالله اسدی گرمارودی؛ رایانامه: a.a.garmaroudi@cfu.ac.ir

اطلاعات مقاله

دریافت: ۱۵ دی ۱۴۰۳

دریافت متن نهایی: ۲۴ اردیبهشت
۱۴۰۴

پذیرش: ۲۹ تیر ۱۴۰۴

نشر الکترونیکی: ۱ دی ۱۴۰۴

واژه‌های کلیدی:

بحران

سلامت معنوی

نظریه

انسان معاصر با وجود بهره‌مندی از جلوه‌های زیبایی و جاذبه‌های زندگی این جهانی، خویشتن را در وضعیتی متزلزل و گرفتار می‌یابد و در پی معنا و هدفی بنیادین برای هستی و حیات خویش برمی‌آید. از این رو، گرایش به معنویت در اشکال گوناگون و متنوع آن، پاسخی به این جست‌وجوی درونی تلقی می‌شود. در واقع، ساحت معناگرایی انسان، ظرفیتی ذاتی برای هدایت همه ابعاد زندگی او را دارا است (۱). از این رو، معنویت به‌منزله نظامی ارزشی، تضمین‌کننده معنا و غایت در زندگی انسانی است و نقش محوری در جهت‌دهی به کنش‌های فردی و اجتماعی ایفا می‌کند.

با صرف نظر از معانی لغوی واژه «معنویت» سنظیر حقیقی، راست، اصلی، ذاتی، مطلق، باطنی و روحانی در تقابل با مفاهیمی چون مادی، صوری و ظاهری (۲) - در حوزه اصطلاح‌شناسی، تاکنون بیش از ۷۰ تعریف متفاوت برای این مفهوم ارائه شده است (۳). با این حال، اغلب اندیشمندان غربی معنویت را به‌مثابه تجربه و کوشش درونی انسان در جهت ارتباط با امر متعالی تلقی می‌کنند (۴-۶). هینلز^۱ معنویت را کوششی برای پرورش حساسیت نسبت به خویشتن، دیگران، سایر مخلوقات و خداوند یا جست‌وجویی برای دستیابی به آنچه انسان‌شدن و نیل به کمال انسانی را ممکن می‌سازد، تعریف می‌کند (۷). از دیدگاه فاولر^۲، معنویت فعالیتی است معطوف به خلق و کشف معنا، شناخت، ارزش‌گذاری و ارتباط با آنچه در نهایت در چارچوب سرسپردگی و ایمان معنا می‌یابد (۸). به‌زعم دوکاساد^۳، قدوسیت در تسلیم مطلق به اراده الهی تجلی می‌یابد؛ بر این اساس، انسان می‌تواند این سرسپردگی را به‌صورت فعال یا منفعل از طریق اطاعت و پیروی از قوانین الهی و کلیسایی یا از رهگذر پذیرش وفادارانه مشیت الهی محقق سازد (۹).

از سوی دیگر، اندیشمندان اسلامی بین دین‌داری و معنویت تمایزی قائل نمی‌شوند و معنویت را ساحت بنیادین و گوهر مشترک ادیان الهی تلقی می‌کنند (۱۰). (۱۱). به بیان دیگر، در نگاه نخست، مفهوم معنویت با طیفی گسترده از مفاهیم دینی و دنیوی درهم‌تنیده به نظر می‌رسد؛ با این حال، درک ژرف‌تر این نکته که معنای درونی معنویت را نمی‌توان به‌طور کامل و مستقل از دین فهم کرد، مستلزم تأملات معرفتی عمیق‌تری است. در همین زمینه، آیت‌الله خامنه‌ای نیز معنویت را ناظر بر «ایمان به

^۱ Hinnells

^۲ Fowler

^۳ de Caussade

سنت: واژه سنت در لغت به معنای سیره، شیوه و روش آمده است (۱۸) و در اصطلاح علوم اسلامی به مجموعه گفتار، کردار و تقریر معصومین (ع) اطلاق می‌شود (۱۹). در آیه ۲۱ سوره احزاب، جایگاه الگووار رسول خدا (ص) به عنوان مظهر سنت الهی چنین توصیف شده است: «لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَ ذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا» «به راستی در رسول خدا برای شما الگویی نیکوست، برای آنان که امید به خدا و روز واپسین دارند و خدا را بسیار یاد می‌کنند» (۱۷). در منظومه فکری شیعه، سنت جایگاه ممتاز و مکمل قرآن دارد؛ چنان که در حدیث متواتر ثقلین، پیامبر اکرم (ص) بر جدایی‌ناپذیری قرآن و اهل بیت (ع) تأکید فرموده است: «وَأَنَا تَارِكٌ فِيكُمْ ثَقَلَيْنِ: أَوْلَاهُمَا كِتَابُ اللَّهِ... وَأَهْلُ بَيْتِي أَذْكَرُكُمْ اللَّهُ فِي أَهْلِ بَيْتِي» (۲۰). بر این اساس، سنت معصومان (ع) ظرفیتی بی‌بدیل برای تعریف و تبیین ساحت‌های معنوی حیات مؤمنانه دارد. برای نمونه، در کلام پیامبر اکرم (ص) و امامان معصوم آمده است: «نوم الصائم عبادة»؛ «خواب روزه‌دار عبادت محسوب می‌شود» (۲۱). همچنین، امام زین‌العابدین (ع) از رسول خدا (ص) نقل می‌کند: «نَظَرُ الْمُؤْمِنِ فِي وَجْهِ أَخِيهِ الْمُؤْمِنِ لِلْمَوْدَّةِ وَالْمَحَبَّةِ لَهُ عِبَادَةٌ»؛ «نگاه محبت‌آمیز مؤمن به چهره برادر ایمانی‌اش، خود عبادت است» (۲۲). بدین ترتیب، حتی کنش‌های ساده و روزمره نیز در پرتو نیت الهی و بر اساس سنت معصومان واجد معنا و ارزش معنوی می‌گردند.

عقل: در کتاب عقل و جهل از اصول کافی، مجموعه‌ای از روایات بنیادین به جایگاه عقل در دستیابی به معرفت، معنویت و قرب الهی اختصاص یافته است. در این روایات، عقل قوه‌ای ادراکی، تشخیص‌دهنده، انگیزه‌بخش به خیر و صلاح و بازدارنده از شر و فساد معرفی شده است. برای نمونه در روایت سوم این باب، عقل وسیله پرستش خداوند و دستیابی به بهشت قلمداد شده و در روایت چهارم، ۷۵ ویژگی و اثر برای سپاه عقل برشمرده شده است (۲۳). در روایت نخست این باب، امام محمد باقر (ع) چنین نقل می‌کنند: «چون خداوند عقل را آفرید، از او پرسش کرد و به او فرمود: پیش‌آی؛ پیش آمد. فرمود: بازگرد؛ بازگشت. سپس خداوند فرمود: به عزت و جلالم سوگند، مخلوقی محبوب‌تر از تو نزد من نیافریده‌ام و تو را تنها به کسانی عطا می‌کنم که محبوب من باشند» (۲۳). در همین زمینه، روایتی از امام صادق (ع) نقل شده است که اهمیت عقل‌گرایی را در تقرب الی‌الله و دستیابی به معنویت اصیل اسلامی تبیین می‌کند. آن حضرت می‌فرماید: پس از

غیب»، «طهارت باطن در پرتو ارتباط با عالم غیب» و «تسلیم و عبودیت در برابر آن» می‌داند (۱۲). شهید مطهری ایمان را پدیده‌ای معنوی می‌داند که در قالب نوعی بینش، شناخت و گرایش خاص تجلی می‌یابد؛ امری که در تعالیم دینی به صورت مکرر بر آن تأکید شده است (۱۳). تمایز ایمان دینی با سایر اشکال ایمان در این است که واجد کانون‌های ارزشی و مظاهر قدرتی است که در منظومه اعتقادی دینی جای دارند و فرد مؤمن حیات خود را بر مبنای آنها سامان می‌بخشد (۸). از این منظر، ایمان نه فقط راهی برای سیر درونی، بلکه ابزاری برای معنادادن، انسجام‌بخشی و جهت‌دهی به زندگی تلقی می‌شود. فنایی اشکوری معتقد است که این نوع از معنویت، زندگی را در پرتو اراده الهی معنا می‌بخشد (۱۴). همچنین، علامه طباطبایی حیات معنوی را ناظر بر انجام اعمالی می‌داند که در آنها مشاهده حق و تقرب به حضرت حق هدف غایی باشد (۱۵).

همان‌گونه که مک‌گی^۱ تأکید می‌کند، هر تعریفی از معنویت که به صورت مستقل از دین مطرح شود، تعریفی ضعیف و تقلیل‌یافته خواهد بود (۱۶). معنویت محصول دغدغه‌های عبادی و پرهیزکارانه است که در عرصه‌های عاطفی، روانی، عقلانی، قلبی و فطری نمود می‌یابد. از این رو، دستیابی به حقیقت معنویت مستلزم رجوع به منابع معتبر دینی شامل کتاب، سنت و عقل است.

کتاب (قرآن): آموزه‌های قرآنی متعددی نشان می‌دهد که مؤلفه‌هایی همچون تأثیر زمان و مکان، گفتار نیکو نظیر دعا و حسن گفتار و اعمال صالحی همچون عدل، احسان، ایثار، انفاق، تقوا، خوش‌خلقی، مهربانی، دلسوزی، امانت‌داری، صداقت و حتی اجرای قصاص، چنانچه با نیت تقرب به خداوند انجام گیرد، از عوامل مؤثر در تحقق معنویت دینی به شمار می‌رود. برای نمونه، خداوند در آیه ۹۲ سوره آل عمران می‌فرماید: «لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا حُبُّوْنَ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ»؛ «هرگز به نیکی (بر) نخواهید رسید مگر آن‌گاه که از آنچه دوست می‌دارید در راه خدا انفاق کنید و خداوند به آنچه انفاق می‌کنید داناست» (۱۷). از سوی دیگر، پرهیز از گفتار و رفتار ناپسند همچون تعدی به آبرو، تمسخر، غیبت و بدگویی (که از جمله منہیات قرآنی هستند) در آیاتی چون آیات ۱۱ و ۱۲ سوره حجرات موانعی در مسیر نیل به معنویت و قرب الهی معرفی شده‌اند.

^۱ McGee

چنان‌که بیان شد، دین مجموعه‌ای منسجم از آموزه‌ها، موازین، دستورها و معیارهایی است که هدایت، معنابخشی و هویت‌سازی برای زندگی دنیوی و اخروی انسان را بر عهده دارد. از سوی دیگر، معنویت نیز برخاسته از دل‌مشغولی‌های عبادی و پرهیزکارانه انسان است و از این رو، هرگونه تبیین از معنویت که آن را مستقل از دین تصور کند، ناقص و تقلیل‌یافته خواهد بود. بر این اساس، معنویت دینی بر پیوند ناگسستنی بین حسن فاعلی و حسن فعلی تأکید دارد و با تکیه بر جوهره «قرب الی الله» و تمسک به امامت و ولایت، تمامی ابعاد زندگی انسان اعم از فردی و اجتماعی را در نسبت بین نیت و عمل سامان می‌دهد. این نوع از معنویت، در چارچوب شریعت، نه‌تنها به تنظیم رابطه انسان با خداوند می‌پردازد، بلکه به پیوند او با دیگر انسان‌ها و با جهان آفرینش نیز توجه می‌کند.

درواقع، معنویت دینی با تلفیق جنبه‌های وحیانی و انسانی و با بهره‌گیری از سه منبع اساسی کتاب، سنت و عقل پلی استوار بین حیات طیبه در دنیا و سعادت اخروی ایجاد می‌کند. چنانچه انسان مؤمن، با توجه به مشرب‌های متنوع معرفتی نظیر عرفان، کلام، فلسفه و فقه در پی آن باشد که اندیشه، گفتار و کردار خود را در زندگی فردی و اجتماعی بر مبنای شریعت و احکام الهی سامان دهد، درحقیقت در دایره معنویت دینی قرار می‌گیرد. چنین رویکردی، به‌گونه‌ای فراگیر، همه رفتارهای مادی و معنوی فرد را تحت تأثیر قرار می‌دهد و زمینه‌ساز تحقق حیات طیبه در دو ساحت دنیا و آخرت خواهد بود.

نزول آیه «وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا* وَ يُرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ»، برخی از اصحاب رسول خدا (ص) از کار دست کشیده، درها را بسته و به عبادت مشغول شدند و گفتند: «روزی ما تضمین شده است!»؛ این خبر به پیامبر رسید. حضرت ایشان را فراخواند و پرسید: «چه چیزی شما را به این کار واداشت؟» پاسخ دادند: «ای رسول خدا! خداوند روزی ما را تضمین کرده است؛ از این رو به عبادت پرداخته‌ایم». پیامبر فرمودند: «آگاه باشید! کسی که چنین کند، دعایش مستجاب نمی‌شود؛ برخیزید و به کسب‌وکار روی آورید» (۲۳). این روایت به‌روشنی بر توازن بین عقلانیت، تقوا، عبادت و مسئولیت‌پذیری اجتماعی در معنویت دینی تأکید دارد؛ امری که عقل به‌عنوان ابزار فهم و تشخیص، نقش محوری در آن ایفا می‌کند.

درحقیقت، زیست معنوی مستلزم ارتقای سطح درک و آگاهی‌های مرتبط با خدانشناسی، هستی‌شناسی، انسان‌شناسی و ارزش‌شناسی است؛ آگاهی‌هایی که از رهگذر به‌کارگیری ابزارهای معرفتی انسان برای فهم معارف وحیانی حاصل می‌شود. بر این اساس، از آنجاکه آموزه‌های دینی (چه در حوزه باورها و اعتقادات، چه در قلمرو اخلاق، عبادات و احکام) واجد بُعد عقلانی‌اند، تلاش برای تبیین مدلل و موجه باورهای دینی و نیز اصلاح و بازسازی برداشت‌های نادرست، غیرعقلانی و سطحی از این آموزه‌ها، نقشی اساسی در دستیابی به معنویت اصیل ایفا می‌کند. در این زمینه، تعقل در باب مناسبت‌های زمانی و مکانی یا تأمل درباره گفتار و رفتار شایسته می‌تواند به تقویت بن‌مایه‌های عقلانی و تحکیم اطمینان قلبی فرد در مسیر معنوی کمک شایانی نماید.

استناد مقاله به این صورت است:

Asadi-Garmaroudi A. Explanation and Realization of Religious Spirituality in the Light of Authentic Islamic Sources. Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat. 2025;11(3):1-10. <https://doi.org/10.22037/jrrh.v11i3.47204>

References

1. Khamenei SA. Bayanat dar Didar-e A'zay-e Anjomanhay-e Islami-e Danesh-Amoozan. 2016. (Full Text in Persian)
2. Dehkhoda AA. Dehkhoda Dictionary. Supervised by Moein M, Shahidi J. Tehran: University of Tehran Press; 1988. (Full Text in Persian)
3. Geigle D. Workplace spirituality empirical research: A literature review. Business and Management Review. 2012;2(10):14-27.
4. Fontana D. Psychology, religion and spirituality, Translated by Savar, A. Qom: Adyan; 2003. (Full Text in Persian)
5. Sanasoorati B. Ma'naviat va Qarn-e Bisto Yekom. Nameh Farahang. 1997(26). (Full Text in Persian)
6. Gibsons P. Spirituality at Work: Definitions, Measures and Validity Claims. Biberman and Whitty. 2000.
7. Hinlez J. Rahnamay-e Adyan-e Zende. Translated by Govahi, A. Qom: Boostan-e Ketab; 2008.
8. Berryman J. Life Maps: Conversations on the Journey of Faith, Waco, Texas. Word Books; 1977.

9. De Caussade JP. Abandonment to divine providence: Ignatius Press; 2011.
10. Malekian M. Hadith-e Arezoomandi: Jostarhaei dar Aghlaniat va Manaviat. Tehran: Negah-e Moaser; 2010. (Full Text in Persian)
11. Dinparast M. Delbakhteh Ma'naviat, Translated by Nasr, S.H. Tehran: Kavir; 2008.
12. Mousavi SH, Shahrokhi SA, Ghodsifar N. The nature and role of spirituality in modern Islamic civilization from the point of view of Ayatollah Khamenei. Scientific Journal of New Islamic Civilization Fundamental Studies. 2023;6(2):315-39. (Full Text in Persian)
13. Motahari M. Majmooeh Asar. Tehran: Sadra; 2004. (Full Text in Persian)
14. Fanaei Eshkevari M. The Crisis of Knowledge: A Critique of Modernist Rationality and Spirituality. Qom: Imam Khomeini Research Institute (RA); 2005. (Full Text in Persian)
15. Rakhshad MH. Dar Mahzar-e Allam-e Tabatabaei. Qom: Nahavandi; 2005. (Full Text in Persian)
16. Kar D. Spirituality, Philosophy and Education, Translated by Gholamreza Kashi, A. Esfahan: Arma; 2005.
17. The Holy Quran. Translated by: Hossein Ansarian. Tehran: Dar al-Quran al-Karim.
18. Qorshi AA. Qamoos-e Quran. Tehran: Dar al-Ketab al-Islamiyah; 1992. (Full Text in Persian)
19. Mozafar MR. Osool-e al-Feghh. Qom: Boostan-e Ketab; 1994. (Full Text in Persian)
20. Neyshaboori M. Sahih-e Moslem. Beyroot: Dar al-Ehyaee al-Torath al-Arabi; 2005. (Full Text in Persian)
21. Ibn Babewayh Qomi M. Man La Yahdrah al-Faqih. Qom: Islamic Publications Office; 1992. (Full Text in Persian)
22. Ibn-e Shobe-e Harani H. Collection of Minds from the Family of the Prophet (peace be upon him and his family). Qom: Islamic Publications Office; 1984. (Full Text in Persian)
23. al-Kulaynī M. al-Kafi. Qom: Dar al-Hadith; 2008. (Full Text in Persian)